

DİNİ DANIŞMANLIK BAĞLAMINDA AİLE ve DİNİ REHBERLİK BÜROLARI

Salih AYBEY¹

Özet

Bu çalışmada dini danışmanlık kavramından hareketle, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından il ve ilçe müftülükleri bünyesinde kurulan Aile ve Dini Rehberlik Büroları ele alınmıştır. Dini danışmanlık kavramı ile Aile ve Dini Rehberlik Büroları üzerinde kısaca durduktan sonra, Batı'daki dini danışmanlık uygulamalarından (Hollanda) örnekler verilerek ülkemizde Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında uygulanmakta olan dini danışmanlık ve rehberliğin karşılaştırılması yapılmıştır. Ardından dini danışmanlık ve rehberlik bağlamında 2003 yılından beri faaliyetlerine devam etmekte olan bürolar üzerine yapmış olduğumuz tespit ve önerilerle çalışmamız sonlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dini Danışmanlık, Aile Bürosu, Aile ve Dini Danışmanlık.

RELIGIOUS COUNSELING IN CONTEXT FAMILY AND RELIGIOUS GUIDANCE OFFICES

Abstract

In this study, the concept of religious counseling movement in the provincial and district mufti of Religious Affairs was established by the Department of Family and Religious Guidance Office structure are discussed. After briefly discussed the concept of religious counseling and family and Religious Guidance Bureau, consulting practice of religion in the West (Netherlands) being implemented in the country examples given our family and Religious Guidance Office, which has been compared to counseling and guidance. Then we have made on the offices of religious counseling and ongoing guidance

¹ Dr., Aydın İl Müftülüğü, salihaybey@hotmail.com.

in the context of its activities since 2003, our work with the suggestions and findings will be terminated.

Key Words: Pastoral Counseling, Family Office, Family and Religious Counseling.

Giriş

İnsan, yaratılışı gereği yaşı ve tecrübesi ne kadar ilerlerse ilerlesin hatta kişilik gelişimini tamamlamış olsa bile danışmanlık ve rehberliğe ihtiyaç duyar. Bu nedenle insanların tek başlarına hareket etmekte zorlandıkları ve danışmaya ihtiyaç duydukları alanların varlığı bir gerçektir. İşte bu alanlardan birisi de hiç kuşkusuz dini hayattır. İnsanlar, içinde buldukları hayata ilişkin bazı sorular sorarlar ve bu soruların cevaplarının bir kısmını dinde bulurlar. Sorularına cevap buldukları dinin, inanç esaslarını kabullenirler. Kabullendikleri esaslar çerçevesinde de hayatlarını düzenlemeye çalışırlar.²

Din, insanın bir bütün olarak ruhsal ve kişilik yönünün şekillenmesinde önemli bir faktördür.³ Şöyle ki, insanın psikolojik gereksinimleri en az biyolojik gereksinimleri kadar önemlidir.⁴ Biyolojik ihtiyaçların doyurulmaması nasıl bedenimizde hasara yol açıyorsa ruhsal ihtiyaçlarımızın tatmin edilmemesi de kişiliğimizde hasara yol açacaktır. Bu ruhsal ihtiyaçların en başında ise din gelmektedir. Çünkü dini duygu bütün kişiliği kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. İnsanın sağlıklı bir ruh yapısına sahip olmasında ve olumlu kişilik özellikleri kazanmasında dinin etkisi büyüktür.

İnsanın kişiliğinin şekillenmesinde de din önemli bir faktördür. Çünkü insanın insanlığının nirengi noktası dindir. Din olmazsa insan, insanî özelliklerinin birçoğunu tam geliştiremez; duygu, düşünce ve irade arasındaki dengeyi kuramaz. Meselâ, kişi ne kadar menfaatçi, ne kadar fedakâr olacak? Hasbîlik, minnettarlık ve şükran duyguları nasıl gelişecek? Hırsını nasıl yenecek, kanaatkârlık (aç gözlülüğün zıddı, gönül zenginliği), hakkaniyete riâyet ve iz'an sahibi olmak nasıl mümkün olacak? İşte İnsanın bu yönlerini geliştirecek olan da dindir, Din böylece, fert ve toplumu hak ve hakikat çizgisinde buluşturur, menfaat çatışmalarından ve anlaşmazlıklardan kurtarır.⁵

² Nurullah Altaş, *Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), Ankara, 2000, c. 41, s. 327.

³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000, s. 227.

⁴ Abraham, Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, Çev: H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 1996, 162.

⁵ Hâbil Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, İz Yayıncılık (2. Baskı), İstanbul, s. 36.

Dinin toplum hayatı üzerindeki birleştirici, uzlaştırıcı ve kaynaştırıcı rolü dikkate alındığında, toplumsal huzur ve barışın, birlik ve beraberliğin sağlanmasında dini danışma ve rehberliğin önemli bir yeri vardır.⁶ Din, insanlara birbirlerine danışmalarını ve yardım etmelerini emretmiştir.⁷ Dini danışmanlık ve rehberlik hizmetleri hem dinin sosyal ilişkilere dair emirlerini uygulama, hem de dinin koyduğu yasaklar hakkında insanları bilgilendirerek onları kötülükten alıkoyma yoluyla toplumsal huzura katkı sağlamaktadır. Hz. Muhammed'in "Zalim olsun, mazlum olsun kardeşlerinize yardım edin" buyurması üzerine zalime nasıl yardım edileceği kendisine sorulduğunda "Zalimin zulüm yapmasını önlemek, onu kötülükten vazgeçirmek de bir yardımdır"⁸ şeklinde verdiği cevap, dini danışma ve rehberliğin iyiliği ve doğruluğu tavsiye etmenin yanında, yanlış ve kötülüğü önleyerek de gerçekleşebileceğini ortaya koymaktadır.

Ülkemizde, ortaya çıkan bazı problemlerin çözümünde dini danışmanlık önemli yer tutmaktadır. Çünkü birey, din veya din dışı problemlerinin çözümünde dini, destek kaynağı olarak kullanmak istemekte ve yardım aramaktadır.⁹ İnandığı dinin değerleri çerçevesinde hayatını düzenlemek isteyen bir insan, hayatının çeşitli safhalarında bazı problemlerle karşılaşabilir. Bu problemleri çözmede durumuna uygun bilgi alma ihtiyacı hisseder. Bu yardımı sağlayacak olan da dini danışmanlık kurumları olacaktır.

Bu tür ihtiyaç içinde bulunan insan, bilgi almak için başvurabileceği güvenilir kaynakların bulunmasını ister. Ülkemizde toplumu din konusunda aydınlatmakla yükümlü olan Diyanet İşleri Başkanlığı resmi olarak bu işlevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Başkanlığın en önemli görevi İslam dininin inançlarını, ibadet ve ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek, toplumu din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek ile görevlendirilmiştir. Buna göre Başkanlığa çok önemli ve kapsamlı bir görev yüklenmiştir. Başkanlıkta bu görevi hem cami içi (vaaz, hutbe, cami dersleri vb.) hem de cami dışı (panel, konferans ve sempozyum gibi bilimsel toplantılar, cezaevi, huzurevi ve hastanelerde din hizmeti vb.) olmak üzere iki kategoride sürdürmektedir.

Bunlarla birlikte değişen toplumsal ihtiyaçlar ve buna bağlı olarak çeşitlenen din hizmeti alanları Başkanlığın, aydınlatma ve hizmet kavramlarının çerçevesinin hem nitelik hem de nicelik açısından genişlemesini gerektirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı son yıllarda "sosyal açılımlı din hizmetleri" projesine ayrı

⁶ Ahmet Önkal, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, DİB Yayınları, 2008, c. 2, s. 576.

⁷ Şûra, 42/38-39.

⁸ Buhari, Mezalim, 842.

⁹ Altaş, *a.g.m.*, s. 348.

bir önem vermiş ve bu doğrultuda aile kurumunu güçlendirmeye yönelik 2003 yılından itibaren müftülükler bünyesinde insanların her türlü aile problemlerini de iletebileceği bir dini danışmanlık hizmeti veren “Aile ve Dini Rehberlik Büroları”nı faaliyete geçirmiştir.¹⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet politikasına ışık tutan dini değerlerin topluma ulaştırılmasında; Müftü, Vaiz, Din Hizmetleri Uzmanı, Kur'an Kursu Öğreticisi, İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım gibi toplumla birebir ilişki içinde bulunan din hizmetleri kadrolarının önemli bir potansiyel oldukları bilinen bir gerçektir.¹¹ Bu kadroların yürüttükleri çalışmalarda dini danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin önemli bir yeri vardır. Çünkü günümüzde insanlar daha çok klasik irşat, tebliğ, nasihat vb. bilinen yöntemlerin yanında, dini soru ve problemlerini, din hizmeti sunan kişilerle bire bir görüşerek çözmek istemektedirler.¹² Tüm bunlar, daha etkili ve verimli din hizmeti sunmak için bilinen yöntemler yanında, özellikle son on yıllık süreçte kişilerin sorunlarıyla bire bir ilgilenmeyi öngören dini danışmanlık ve rehberlik olgusunun ciddi olarak üzerinde durulmasını gerekli kılmaktadır.

1. DİNİ DANIŞMANLIK

1.1. Dini Danışmanlığın Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Dini danışmanlık alanı ülkemizde henüz gelişmekte olan yeni alanlardan biridir. Bu nedenle dini danışmanlığın mahiyeti, kapsamı, hedefleri, sınırları ve problem alanları henüz tam olarak netlik kazanmış değildir. Dolayısıyla gerek bu alanın isimlendirilmesinde ve yapılan tanımlarda gerekse alanın sınırlarında ilgili çok çeşitli görüşler mevcuttur. Bu sebeple konuyla ilgili farklı tanımlara yer vererek konunun daha iyi anlaşılmasını amaçlamaktayız.

İngilizcede rahip, papaz, din adamı anlamlarına gelen “*pastor*”¹³ sözcüğü, Türkçede “*vaiz*” kelimesi ile karşılık bulmuş ve “*pastoral counselling, Pastoral Care*”

¹⁰ 2002 yılında “Aile Bürosu” ismiyle kurulan bu birim, 2007 yılında Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu” adını almıştır. Uzun bir süre bu isim altında faaliyetini yürüten bürolar 26 Haziran 2014 tarihinden itibaren de “Aile ve Dini Rehberlik Büroları” adını almıştır.

¹¹ 31.12.2011 tarihi itibarıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı din hizmetleri kadrosunda 122.617 personel bulunmaktadır. *DİB 2012 Yılı Performans Programı*, Ankara, 2012, s. 45-56. http://www.diyane.gov.tr/turkish/strateji/dokumanlar/2012_performans_programi.pdf , (09.01.2014).

¹² Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, “Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dini Danışmanlık” *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, 3-4 Kasım 2007, DİB Yayınları, Ankara, 2008, c. 2, s. 544.

¹³ John Dyson, *Studens' Dictionary*, Best Publication, London, 2001, s. 451. Latince'den gelen “**pastor**” kelimesi, iyileştirmek, rehberlik yapmak, kişisel ve toplumsal açıdan bozulan ilişkileri düzeltmek ve taraflar arasında uzlaşma sağlamak gibi dört temel fonksiyona sahiptir. Harun Işık, *Cezaeollerinde Din*, Laçın Yayınları, Kayseri, 2009, s. 123.

olarak adlandırılan disiplin, ülkemizde “*vaizsel danışmanlık*”, “*dinsel danışmanlık*” ya da -daha yaygın bir kullanımla- “*dini danışmanlık*” şeklinde adlandırılarak eğitim ve psikoloji çalışmalarında yerini almıştır.¹⁴

Dini danışmanlık kavramın değişik kaynaklarda farklı tanımlarına rastlanmak mümkündür. Clebsch ve Jaekle'nin 1964 yılında yaptıkları bir tanımlamaya göre dini danışmanlık; “mümessil din adamları tarafından nihai anlam ve konular bağlamında, sorun yaşayan insanlara yönelik iyileştirme, rehberlik etme, bakımda bulunma, uzlaştırma, destekleme şeklindeki yardım etme davranışlarını ihtiva eden kavram”¹⁵ olarak ifade edilmektedir.

Bu konuda bir tanım da Clinebell'e aittir. Clinebell dini danışmanlığı, birey ve grubun kişisel büyümesi ve gelişmesini teşvik edici, öngörücü, cesaret verici bir etki fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir.¹⁶

Bu tanımlara göre dini danışmanlığın iyileştirme, destekleme, yönlendirme gibi özelliklerinin bulunduğu ifade edilmektedir. İyileştirme özelliği kişisel ilişkilerde sorun yaşayan insanlar üzerinde uzun süreli bir dini danışma olarak kendini gösterir. Destekleme fonksiyonu destek danışmanlığında, yönlendirme fonksiyonu ise hayatlarında bir yön arayan, iş arayan, evlilik hazırlığında olan veya kariyer değişimlerinde etkilidir. Dini danışmanlığın dördüncü önemli özelliği olan arabuluculuk/uzlaştırıcılık daha çok çift terapilerinde, eş ve aile danışmanlığında ve grup terapilerinde kullanılmaktadır.¹⁷

Dini danışmanlığın açıklanan özelliklerinden anlaşılacağı üzere, dini danışmanlığı diğer danışmanlık türlerinden ayıran bir kaç özellik söz konusudur. Öncelikle danışılan kişinin bir din uzmanı ya da bir din adamı olması (mümessil bir din adamı), yani din eğitimi almış ve din eğitimi vermek için yetkilendirilmiş olması şarttır. Çünkü dini danışman olarak adlandırılan bu kişiler, psikolojiye dair teorik bilgilerini dini bilgileriyle ilişkilendirerek danışana hizmet verirler.¹⁸ Yine

¹⁴ Öznur Özdoğan, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, *AÜİFD*, Ankara, 2006, S. 47, s. 129. “Pastor” kelimesiyle aynı kökten gelen pastoral kelimesi *papaza ait* anlamlarını taşımaktadır. “**Pastoral Care**” ise *papazsal ilgi/bakım veya dini bakım* demek olup papazın/din adamının insanlara manevi destek ve yardım anlamında yaptığı öğüt ve tavsiyeleri ifade eder. Özdoğan, *a.g.m.*, s. 128. Ayrıca “**Pastoral Care**” kelimesinin orijinal karşılığı “*çobana özgü, çobansal görevlerle ilgili*” gibi anlamları da bulunmaktadır. Zaten çoban imgesi Hristiyan kutsal metinlerinde, koyunları tehlikeden koruyan, onlara otlak ve bakım sağlayan liderdir ki, orijinalde Hz. İsa'yı sembolize eder. (Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, s. 39.

¹⁵ William Clebsch-Charles Jaekle, *Pastoral care in Historical Perspective*, New Jersey, Prentice-Hall, 1964, s. 4.

¹⁶ Howard J. Clinebell, *Basic Types of Pastoral Counseling*, Abingdon Press, NewYork, 1966, s. 16-17.

¹⁷ Altaş, *a.g.m.*, s. 341.

¹⁸ Özdoğan, *a.g.m.*, s. 132.

bu tanımlardan hareketle, dini danışmanlık alanının rehberlik, destekleme, uzlaştırma vb. unsurlar dolayısıyla psikolojik danışmanlığın alanından daha geniş tutulduğu söylenebilir.¹⁹

Dini danışmanlık hizmetlerine temel olan çalışmalar 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Batı toplumlarında başlamıştır. Ülkemizde henüz dini danışma alanında bağımsız bir disiplin oluşturulmadığı için bu kavramların mahiyeti, kapsamı, hedefleri, sınırları ve problem alanları da henüz tam olarak netlik kazanmış değildir. Ancak yabancı kaynaklarda yer alan “*pastoral care, pastoral counselling*”, terimlerinin her biri farklı anlam ifade etse de Türkçeye “*dini/dinsel danışmanlık*” şeklinde çevrilerek tanımlanmıştır.

Günümüzde dini danışmanlık ya da pastoral psikoloji olarak dilimize girmiş çalışma alanları ilk olarak Hıristiyan kültüründe ortaya çıkmış ve bu kültürde sistemli hale gelmiştir. Bu nedenle bu faaliyet alanına dair kavramlar da doğal olarak Hıristiyan kültürü ile ilgilidir. Kilisenin halkın dini kaynaklı sorunlarının çözümüne yardım etmeyi amaçlaması, dini danışmanlıkla ilgili çalışmalara hız kazandırmıştır. O dönemde Hıristiyan teologlar, danışma ve rehberlik çalışmalarına ilgi duymaya başlamışlar ve papazların kiliselerdeki günah çıkarma işlemlerini bir dini danışma hizmeti olarak ele almışlardır. Böylece Hıristiyan kültüründeki günah çıkarma geleneğine dayalı olarak dini danışmanlık hizmeti ortaya çıkmıştır.²⁰

Dini danışmanlık kavram ve kurum olarak her ne kadar Batı kültürüne ait ise de bu kavramın içerdiği anlam İslam kültüründe de mevcuttur. Çünkü dini danışmanlık kavramının asıl kaynağını, insanların doğru yol üzere olmaları maksadıyla Allah’ın Hz. Adem’den Hz. Peygamber’e kadar gönderdiği elçililerin yaptıkları tebliğ ve irşat görevi oluşturmaktadır. Dolayısıyla irşat ve tebliğ müessesesi, İslam geleneğinde yerleşmiş dini danışmanlık sistemleridir denilebilir.

İslam dini gerek bireysel gerek toplumsal meselelerde danışmaya önem vermektedir. Kişisel sorunlarda olduğu kadar, kişiler arası sorunlarda da istişarenin önemine vurgu yaparak²¹ ailevi problemlerde²² ya da işle ilgili

¹⁹ Recai Doğan-Nurullah Altaş-Remziye Yılmaz, *Din Bilimleri 1*, Ankuzem, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2009, s. 223; Ok, *a.g.t.*, s. 550.

²⁰ Suat Cebeci, “Bir Din Öğretim Yaklaşımı Olarak Dini Danışmanlık ve Rehberlik”, *Değerler Eğitim Dergisi*, s. 54.

²¹ “...işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar...”Şûra, 42/38.

²² “...Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur... Bakara, 2/233.

meselerinde²³ danışmayı tavsiye etmektedir. Çünkü İslam, bireysel çaba ve bireysel yarar amaçlı bir yaşantı yerine, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma temelli bir yaşantıyı ön görmektedir.

Hıristiyan kültüründe kişinin işlediği günahları perde arkasındaki bir papaza anlatması ile gerçekleşen günah çıkarma geleneğinin amacı, dini kuralları pekiştirmek ve kişiyi dini ilkelere bağlamaktır.²⁴ Ancak zamanla papazların itiraflara muhatap pasif dinleyiciler olmaktan çıkıp, insanları ruhen rahatlatma, huzura kavuşturma, kötülöklere karşı tavır geliştirmelerini sağlama gibi görevleri de yapan dini danışmanlar olmaları gerektiği yönündeki düşüncelerden hareketle, papazların yetiştirilmesinde teoloji dışında insan bilimlerine özellikle psikolojiye ağırlık verilmiş ve kiliseler din adamlarını klinik ve danışma psikolojisi alanlarında eğitmeye başlamıştır. Böylece din eğitimi ile din psikolojisinin kesiştiği bu noktada dinsel danışma psikolojisi (pastoral psikoloji) adıyla yeni bir disiplin ortaya çıkmıştır.²⁵

1.2. Batı'da Dini Danışmanlık Uygulamaları

Batı toplumunda dini danışma faaliyeti önemli bir yer tutmaktadır. Avrupa'nın pek çok ülkesinde de bu faaliyet ciddi şekilde yürütölmektedir. Hıristiyan Katolik geleneğinde İncil'e dayalı olarak hastalara, yaşlılara, özörlöülere yapılan ayinler ve törenler yanında onlara okunacak özel duaların bulunması ve uygulamaların sadece kendilerine Hz. İsa ve Havarileri aracılığıyla ilahi görev verildiğine inanılan din adamları tarafından yapılabilmesi, hastanelerde ve diğere kurumlarda din görevliliği kadrolarının doğmasında ana faktör olmuştur.²⁶

Batı'da değışik alanlarda (hastane, huzurevi sağılık merkezleri, çocuk ve yaşlı yurtları, rehabilitasyon merkezleri, iş yerleri vb.) gerçekleştirilen dini danışmanlığın nasıl uygulandığını yerinde görmek amacıyla Hollanda'nın Rotterdam şehrinde bulunan "Erasmus MC: [Universitair Medisch Centrum](#)" (Erasmus Üniversitesi Tıp Merkezi) hastanesinin içinde bulunan pastoral danışma merkezi tarafımızca ziyaret edilerek hastanede görev yapan din adamları ve verilen hizmetle ilgili bilgiler alınmıştır.

Bu hastanede, hastalara dini danışmanlık hizmeti vermek amacıyla kilise uygulamaları yürütölmektedir. Hastane içerisinde görüşme odaları ve geniş bir ibadet mekanı bulunmaktadır. Din adamı/Pastor (Papaz) hastanın veya hasta yakınının talep etmesi durumunda randevu usulüyle görüşmeler yapmaktadır.

²³ "...Onlarla müşavere et...", Ali İmran, 3/159.

²⁴ Saynur Kaya, "Pastoral Danışma", www.sanalpsikolog.com/pastoraldanusma.doc. (21.01.2013).

²⁵ Özdoğan, a.g.m., s. 137.

²⁶ Nurullah Altaş, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Gündüz Yayınları, Ankara 2012, s. 174.

Hastanede bir Katolik ve bir de Protestan din adamı olmak üzere iki papaz vardır. Ayrıca hem papazlara yardımcı olmak hem de staj yapmak üzere üçer tane de papaz yardımcısı (dominee) görev yapmaktadır. Çalışmaları hakkında bilgi sahibi olmak ve konumuza ışık tutacak olması bakımından görüşmemiz esnasında ortaya çıkan bazı önemli noktaları burada ifade etmek yararlı olacaktır.

Hastanede Katolik din adamı olarak çalışan M. Been Hans ile görüşmemizde²⁷ papaz görüşme ilkeleri olarak özetle şunları anlatmıştır:1- Görüşmemiz randevu usulüne göre yapılmakta ve talep hastadan gelmiş olmalıdır.2- İleri derecede ağrıları olan, ölüme yaklaşmış veya intihar girişiminde bulunanlar/bulunacaklar ile görüşüyoruz. Onları konuşturuyoruz, yaptıkları bütün suçlarını itiraf ediyorlar, ancak asla yargılamaksızın konuşuyoruz. 3- Birlikte dua ediyoruz. Günahlarını affediyoruz. Yaşadıklarını kabullenme ve sabır üzerine konuşuyoruz ve çok güzel netice alıyoruz." Bu ifadelerinden sonra kendisine, bu görevi yapabilmek için hangi eğitimleri aldığını sordüğümüzde ise şu cevabı vermiştir: "Utrecht üniversitesinde Hristiyan teolojisi bölümünden mezun oldum. Daha sonra 6 yıl Papaz Yardımcısı, 5 yıl da papaz olarak görev yaptım. Burada göreve başlamadan önce de 6 ay kurs aldım, staj yaptım." Bu ifadelere göre, dini danışman olarak görev yapan/yapacak din adamlarının, alanda uzun bir eğitim ve tecrübe bilgisini tamamladıktan sonra görev aldıklarını söyleyebiliriz.

Böyle bir hizmetin kaynağını nereye dayandırıyoruz? şeklindeki bir soruya da: "Bu danışmanlık ve bakım hizmetimizin kaynağı İsa'dır. Çünkü İsa, yaşamı boyunca hastalarla ilgilenmiş ve onların tedavisiyle meşgul olmuştur. Biz O'nun misyonunu taşımakla yükümlüüz" cevabını vermiştir. Bu cevaplar, Batı'da uygulanmakta olan pastoral/dini danışmanlığın dini içerikli bir yapıya sahip olduğunu dini danışmanın, rolünü dinden aldığını ve kaynağının da din olduğu bilgisini teyit etmiştir.

1.3. Batı'da Dini Danışmanlık Eğitimi

Batı'daki dini danışmanlık eğitimi hakkında bilgi sahibi olabilmek için, Hollanda'da bu eğitimi veren bir kurumun eğitim programını ele alacağız. Rotterdam'da yer alan dini danışmanlık kurumunun adı "Evangelisch of Pastoraal Studiecentrum" (Evangelik Dini Danışmanlık Okulu) dur. Kurum üç yıllık lisans seviyesinde eğitim vermektedir. Öğrenciler birinci yıl 34, ikinci yıl 34, üçüncü yıl 32 olmak üzere toplam 100 kredilik ders almak zorundadır. Bunun yanında her hafta 4 saat pratik/uygulama ve staj yapmaları gerekmektedir. Ders olarak ise, İncil'e giriş, Tevrat, İnciller, Gerçek Teoloji, Yorumlama, Pastoral Psikoloji, Eğitime Giriş, İkna etme Tekniği, Grup Dinamiği, Ruhanilik, Pavlus'un Mektupları, Krallar

²⁷ Bu görüşme 11 Ekim 2012 tarihinde saat: 12.40'da randevu alınmak suretiyle yapılmıştır.

ve Peygamberler, Aile ve Boşanma, Röportaj Tekniği, Tarihi Kitaplar vb. olmak üzere yüklü miktarda alan bilgisi içeren dersler mevcuttur.²⁸

Ayrıca program, yoğun çalıştaylar (workshop) dizini ile yürütülmekte, bireysel çalışmalarla, yazılı ödevlerle, gözetimli klinik uygulama ve kişisel danışmanlıklarla desteklenmektedir. Çalıştaylar 9:00-19:00 saatleri arası olmak üzere haftada iki gün yapılmaktadır. Çalıştaylarda ortak toplantılar, dersler, beceri çalışmaları, seminerler, küçük grup çalışmaları ve bire bir ders görüşmeleri yer almaktadır.

Kurumun belirtilen programına bakıldığında, pastoral/dini danışmanlık alanında görev yapacak olan görevlilere, mesleklerine yönelik teorik ve pratik olarak sıkı bir eğitim programı uygulanmakta olduğu görülmektedir.

2. AİLE ve DİNİ REHBERLİK BÜROLARI

2.1. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Kuruluşu ve Tarihçesi

Ülkemizde din işlerini yürütme ve toplumu din konusunda aydınlatma görevi yasalarla Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı "Taşra Teşkilatı Görev ve Çalışma Yönergesi"nin 5. Maddesi gereği müftüler; imkan ve ihtiyaca göre eğitim, irşat, ifta ve yayın hizmetlerinde müftüye yardımcı olmak üzere özel bir komisyon kurulabilirler. Aynı yönergenin 8. maddesinde, dini konularla ilgili sorular yazılı ve sözlü soruları cevaplandırmak müftülüklerin görev alanları arasında kabul edilmiştir. Bu görevi yerine getirirken halkla iç içe olan müftülüklerin dini danışmanlık faaliyetinin dışında kalmaları düşünülemez.²⁹

Değişen ve gelişen toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmek gayesiyle faaliyetlerini geliştirmeyi amaçlayan Diyanet İşleri Başkanlığı, özellikle son on yıllık süreçte din hizmetleri konusunda önemli çalışmalara imza atmıştır. Bu çalışmalardan birisi de il ve ilçe müftülükleri bünyesinde halktan gelen sorunlara karşı özellikle aile konusunda insanlara dini danışmanlık ve rehberlik yapmak amacıyla kurulan "Aile ve Dini Rehberlik Büroları" dır.

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının kuruluşunun temelini, 23-27 Kasım 1998 tarihlerinde II. Din Şurası'nda, "Nihâî Kararlar/Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları" maddesinde alınan bir tavsiye kararı oluşturmaktadır.³⁰ Şura kararı doğrultusunda, 27 Ocak 2000'de oluşturulan komisyon "Dini Danışma ve

²⁸ Bkz. <http://www.pastoraat.nu/Curriculum.html>. (06.09.2013).

²⁹ Altaş, Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", s. 341.

³⁰ Bkz. II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998) , DİB Yayınları, Ankara, 2003.

Rehberlik Merkezi”nin “Din Hizmetlerini Geliştirme ve Rehberlik Şubesi Müdürlüğü” adı altında Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı’na bağlı ayrı bir şube olarak kurulmasını karara bağlamıştır. 13 Nisan 2002’de bir onay alınarak “Aile Komisyonu” oluşturulmuş, 15 Nisan 2002’de komisyon için “olur” çıkmıştır. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 15 Nisan 2002 tarih ve 199 sayılı oluru ile Aile ve Dini Rehberlik Büroları kurulmuş ve faaliyetine başlamıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büroları projesine önem vermiş, pilot uygulama amacıyla 2003 yılında açılan altı büronun çalışmalarından olumlu neticeler alınmış olması ve halk tarafından da yoğun ilgi görmesi sebebiyle³¹, 2011 yılı sonuna kadar 81 il’in tamamında Aile ve Dini Rehberlik Büroları kurmuştur.

Şu anda 81 il ve 187 ilçe müftülüğü bünyesinde faaliyetine devam etmekte olan bürolarda görev yapan görevliler, hizmet alanına giren tüm soru ve sorunları titizlikle ele alma gayreti içindedirler. Cevap vermekte zorlandıkları veya çözülemeyecek kadar ciddi bir sorunla karşılaşılması halinde DİB Din İşleri Yüksek Kurulu’ndan yardım alınmakta; hizmet alanına girmeyen bir soru ya da sorunu olan danışanlar ise psikolog, doktor, avukat, polis vb. gibi sorunun uzmanlarına ya da ilgili kurum ve kuruluşlara yönlendirilmektedir.

2.2. Aile ve Dini Rehberlik Büroların Amacı ve Önemi

Aile toplumun çekirdeği ve temel taşı, sorumlulukların ve yükümlülüklerin paylaşıldığı, değerlerin birlikte yaşandığı bereketli bir alandır. Bu sebeple “aile” nin gerek fert, gerekse toplum açısından taşıdığı önem tartışılmaz bir gerçektir. İnsanın ve insanlığın mutluluğu ve devamı için aile kurumu; ailenin mutluluğu ve devamı için ise huzur şarttır.

Ailede huzuru bozan sebepler çeşitlilik arz etmektedir. Sebebi ve türü ne olursa olsun konu aile olunca dine ve dini bilgi ve anlayışa taalluk eden bir taraf hemen hemen her zaman ve her toplumda bulunmaktadır. İnsanlar gündelik hayatlarında bir problemle karşılaştıklarında, sorumluluğun bir kısmını dinle ilişkilendirdikleri ve soruna dini bir mahiyet kazandırdıkları öteden beri bilinen bir gerçektir.³² Toplum hayatında ve ailede herhangi bir kriz yaşandığında, eskiden beri kabul edilmiş değerlerde yıpranma ve değişme görüldüğünde bireyler, yaşadıkları sıkıntılardan kendilerini kurtaracak bir yer aramaya başlar. Bu gibi durumlarda birey çoğu zaman kendine yakın hissettiği, vereceği bilgilere güven duyduğu kişi ve kurumlara başvurur. Batı toplumunda da bunun örnekleri

³¹ 2012 Yılı Aile İrşat ve Rehberlik Büroları Faaliyet Raporu, DİB, 2013, Ankara, s. 14.

³² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, ss. 103-115.

vardır. Yapılan araştırmalar duygusal sorunu olan ve bunun için psikologa giden birçok insanın dini danışmana başvurduklarını açığa çıkarmaktadır. 20 yıl süren bir araştırma, psikolojik sorunu için yardım arayan insanların yaklaşık %40'ının diğer ruh sağlığı uzmanları yerine din adamına gitmeyi tercih ettiklerini göstermiştir.³³

Diyanet İşleri Başkanlığı, son yıllarda toplumdaki bireylerin dinle ilgili sorunlarıyla birebir ilgilenererek çözüm yolu bulabilme ve yürüttüğü din hizmetlerinin topluma sunumunda, ihtiyaçlar doğrultusunda yeni yöntemler kullanılması amacıyla çeşitli hizmet birimleri kurmuştur.

Aile ve Dini Rehberlik Büroları, adından da anlaşıldığı üzere "aile" kurumunu çalışmalarının merkezine alır. Bu merkezlerde görünüşte birbirinden farklı, ancak özünde aynı amaca hizmet eden pek çok hizmet yürütülür. Aile ve Dini Rehberlik Büroları, aileye dair meselelerin çözümünde rol almayı amaç edinmiş bir toplumsal hizmet birimidir.³⁴ Sadece soru veya sorunlarla karşılaşıldığında değil, önleyici tedbirler vasıtasıyla "sorunların oluşmaması için neler yapılabilir, muhtemel problemler karşısında nasıl davranılmalıdır?" sorularına cevap arayarak topluma faydalı olmak için gayret gösterir. Hastalıkları önleyici sağlık tedbirleri misali asıl ve öncelikli amaç, ailelerde huzur ve mutluluğun korunmasıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığı "Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Çalışma Yönergesi"nde adıyla hazırlanmış olduğu yönergede büroların amaçlarını, bürolarda kimlerin görevlendirileceğini ve büroların görevlerini açıklamıştır. Bu yönergenin 5. Maddesinde büroların amaçları;

- a) Toplumumuzun aile hakkında dini açıdan doğru bilgilendirilmesini sağlamak,
- b) Aile yapısının korunmasına katkıda bulunmak.
- c) Halkımızın özellikle aile ve aile bireyleri ile ilgili dini içerikli soru ve sorunlarının çözümüne katkı sağlamak,
- d) Gerektiğinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yapmak şeklinde belirtilmiştir.³⁵

Amaçlarla ilgili maddeler incelendiğinde; Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının toplumun temel taşı olan aile yapımıza yönelik ciddi amaçlarının

³³ Vicky Genia, "Seküler Psikoterapistler ve Dindar Danışmanlar", (Çev. Üzeyir Ok), *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1999, c.12, S.1, s. 79.

³⁴ Hüseyin Peker, "Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, (Ed. N. Altaş, M. Köylü), Gündüz Yayınları, Ankara, 2012, s. 344.

³⁵ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Çalışma Yönergesi, Madde 5, s. 2.

olduğu söylenebilir. Yine bu amaçlar büroların, toplumu aile konusunda dini açıdan aydınlatma hizmetini yaygınlaştırmak, İslam'ın aileye verdiği değeri anlatmak, aile değerlerini yaşatmak ve ailelerde huzur ve mutluluğu korumak için her türlü gayret ve çalışmanın içerisinde bulduklarını göstermektedir. Ayrıca, aileye dair dini rehberlik hizmeti gerektiren bir problemi bulunan kimselerin bürolara yaptıkları başvuruları en iyi şekilde değerlendirerek onlara gerekli danışmanlık ve yönlendirmenin yapılmasını sağlamak yani dini danışmanlık yapmak istendiği anlaşılmaktadır.

3. DİNİ DANIŞMANLIK BAĞLAMINDA AİLE ve DİNİ REHBERLİK BÜROLARI

Birçok insanın problemlerini çözmesinde önemli bir merci olan din, insanların birbirlerine ve çevrelerine uyum sağlamalarında onlara yardımcı olur. Toplum bazen olgu ve olayların dini yönünü geri planda olsa da, bireysel ve sosyal sorunları paylaşmada, nitelikli ve güvenilir bireylere ve kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Tarih içinde yüklendikleri misyon ve kültürümüzde edindikleri özel konum nedeniyle din görevlileri; insanların günlük hayatlarında dini veya ahlaki değerlerle ilişkili, karşılaştıkları her türlü problemleri hakkında danıştıkları kişiler olmuşlardır.³⁶

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından uygulanan din hizmetleri, cami ile sınırlı kalmamakta, cami dışında da geniş bir alanı kuşatmaktadır. Namaz, oruç, zekat, hac, kurban ibadetlerinin yerine getirilmesinde olduğu gibi, toplumda sıklıkla karşılaşılan doğum ve ölümler, evlenme ve boşanmalar, anlaşmazlık ve huzursuzluklar, aile ve akraba ilişkileri, dini bilgi ihtiyaçları, yardımlaşma ve dayanışma konularında din görevlisinin yardım ve rehberliğini gerekli kılmaktadır. Bunların yanında hastalara, düşkünlere, engellilere, fakirlere, çaresizlere yönelik hizmetler de ayrı bir önem arz etmektedir. Belirtilen alanlarda yapılanlar ile yapılması gerekenler, bir dini danışmanlık ve rehberlik hizmeti olarak tanımlanır.³⁷

Din hizmetleri çerçevesinde yapılan dini danışmanlık, bir dinin mensupları için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilmelerini amaçlayan çalışmaları içerir. Bu hizmetlerin ifasında resmi olarak yer alan Başkanlık personeli, kendilerinden beklenen dini danışmanlığı bir şekilde yerine getirmektedir. Ülkemizde din hizmetlerinin geniş bir alana yayıldığı ve din görevlilerinin ülkenin her köşesinde

³⁶ Ok, *a.g.t.*, ss. 45-46.

³⁷ Cebeci, *a.g.e.*, s. 25.

bulduğu gerçeği dikkate alındığında, dini danışmanlık hizmetinin bu alanda eğitilmiş din görevlileri ile yürütülmesi gerekir. Bu durum insanlara sunulan hizmetin kalitesini artırabileceği gibi, din görevlilerinin kişilik ve mesleki yapılarının da güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca din görevlileri sorun yaşayan insanların hem kolay hem de ekonomik olarak sorun yaşamadan ulaşabilecekleri kişilerdir. Ancak bu hizmeti veren görevlilerin yaptıkları işin gereği olan alan, meslek ve uzmanlık bilgisine yeterince sahip olmadıkları da bir gerçektir.³⁸

Din hizmetlerini ifa ederken yapılan dini danışmanlık, sadece bilgi aktarma ve bilgilendirme işi değil, aynı zamanda bireyin dini duygu, düşünce ve inancını geliştirmesi için yardımcı olan bir faaliyettir. Bireyin dini yaşantısında kutsal kavrama, aşkın varlığa ve değerlere yönelme konuları, iç dünyası ve duygusal yönüyle ilgili hususlar din hizmeti içinde değerlendirilir. Bu alanda insanı normalin dışına çeken ifrat-tefrit eğilimleri, aşırı sevgi ve nefrete dayalı inanç ve duygu sapmaları şeklinde sorunların yaşanması olağandır. Dini danışmanlık hizmetleri belirtilen sorunlarda devreye girmektedir.³⁹

İnanan bir bireyin faydasına verilen dini danışmanlık hizmetleri, bireye manevi bir kazanç sağladığı ve bireyin ruh yapısını iyileşmesine yardımcı olduğu için din hizmetlerinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *“Her kim, bir Müslüman kardeşinin yardımında bulunur, ihtiyacını giderirse, Allah da onun bir ihtiyacını giderir.”*⁴⁰

Ülkemizde din hizmetleri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülmektedir. Başkanlığa yüklenen görev çok önemli ve kapsamlıdır.⁴¹ Başkanlık bu görevlerini hem cami içi (vaaz, hutbe, cami dersleri vb.) hem de cami dışı (panel, konferans ve sempozyum gibi bilimsel toplantılar, cezaevi, huzurevi ve hastanelerde din hizmeti vb.) etkinliklerle yürütmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı son olarak, cami dışı din hizmetlerinde aile ile ilgili sorunlarda vatandaşlarımızın başvurabileceği yeni hizmet birimi, Aile ve Dini Rehberlik Bürolarını hizmete açmıştır.

³⁸ DİB personelinin eğitim durumunu incelendiğinde, görevlilerin %18.3’ü lisans, %34.2’si önlisans, %36.6’sı lise, %1.8’i ortaokul ve %1.6’sının da ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/personel_egitim/default.aspx (26.10.2013).

³⁹ Feyza Kahvecioğlu Karaca, *“Din Hizmetlerinde Dini Danışmanlık ve Rehberlik”*, SDÜ İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2010, ss. 14-15.

⁴⁰ Müslim, Birr, 58; Ebu Davud, Edeb, 46.

⁴¹ Bu görevler için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Mevzuat.aspx. (04.09.2013).

Sonuç

İnsanların yaşadıkları sorunları çözmeye aşamasında ortak paydalarından birisi dindir. Çünkü din inanan insanlar için daima maddî ve manevî şifa kaynağı olmuştur. Dini danışmanlığın ortaya çıkmasıyla bazı insanlar psikolojik ve ailevî sorunlarını psikolog ve danışmanların yanı sıra dinî danışmanlara da açmış ve aldıkları cevaplarla da büyük oranda problemlerinden kurtulmuşlardır. Bu durum dinî danışmanlık görevini üstlenen din görevlilerinin sorumluluğunu da arttırmıştır.

Dini danışmanlık uygulaması kişilerin dinle ilişkili herhangi bir konuda bir din adamı ya da din görevlisine başvurması ile gerçekleşmektedir. Uygulamayı diğer din eğitimi faaliyetlerinden ayıran unsur, danışmanın dini bilgi ile beraber danışma bilgi ve becerisine de sahip olması ve danışma ilişkisinde bunların her ikisini kullanarak danışan kişi üzerinde hem bilişsel hem de ruhsal iyileşme sağlamayı amaçlamasıdır.

Her ne kadar dini danışmanlık Batı kültürüne ait bir kavram ve kurum olmasına rağmen, taşıdığı anlam itibarıyla İslam kültüründeki irşat ve tebliğ kavramları içerisinde yer almaktadır. Ancak İslam kültüründe ve çalışmamızın konusunu teşkil eden Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında sunulan danışmanlık hizmetleri ile Batı'da uygulanmakta olan ve Hıristiyan kültüründeki pastoral danışma uygulamaları aynı değildir. Çünkü Hıristiyan geleneğindeki dini danışma ve rehberliğin birincil amacı, psikolojik iyileşmedir ve bunu sağlarken Hıristiyan geleneğindeki dua, takdis ve ritüeller gibi dini bilgi ve yöntemlerden yararlanılmaktadır. Çünkü kişi çoğunlukla günahlarının sebep olduğu pişmanlık ve üzüntü hali ile din adamına başvurmakta ve onun telkinleri sonrası psikolojik rahatlığa ulaşmaktadır. Ayrıca iki dinin, din adamına yüklediği rol ve yetkiler de birbirinden tamamen farklıdır. Bununla birlikte yüklenen anlam ve uygulama itibarıyla de yapılan faaliyet değişiklik arz etmektedir. Hıristiyan din adamı ile danışan kişi arasındaki "günah çıkarma" faaliyeti İslam'da yeri ve kabulü olmayan bir uygulamadır. Aksine, İslam'ın öngördüğü din görevlisi diğer dindar insanlardan ayrıcalıklı bir birey olmayıp, dini ve dine dair anlatım tekniklerini iyi bilen, topluma örnek olması gereken, dine, dini kurumlara ve inananlara hizmet veren kişidir. Temel görevi ise öğrenmek, öğretmek ve örnek olmaktır.⁴²

Dini danışmanlığın tanımında belirtilen özelliklerin (iyileştirme, destekleme, yönlendirme, arabuluculuk/uzlaştırıcılık ve eğitmek/geliştirmek) bir

⁴² Ayten Koç, "Sivas İl Müftülüğü Din Hizmetleri Faaliyetleri ve Aile İrşat Bürosu Rehberlik Çalışmaları", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, c. 2, s. 639.

kısmı il müftülükleri bünyesinde açılmış olan Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında da uygulanmaktadır. Bürolarda daha çok bilgilendirme, arabuluculuk / uzlaştırıcılık ve yönlendirme yapılmaktadır. Bununla birlikte bürolarda dini danışma ve rehberlik hizmeti ifa edilirken Kur'an ve sünnette yer alan bireyin bilme ihtiyacı⁴³, yardım ihtiyacı⁴⁴ ve moral (manevi takviye) ihtiyacını⁴⁵ gidermeye yönelik çalışmalar yapıldığı da görülmektedir.

Dini danışmanlık, -yukarıda ifade edildiği gibi- Batı kültüründe ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu nedenle dini danışmanlığın Batı'daki uygulama biçimini olduğu gibi ülkemize taşımak yerine, onun değerlerinin ülkemizin değerleriyle yeniden harmanlanması gerekmektedir. Bu şekilde oluşturulabilecek bir yardım hizmet modeli daha özgün bir yapıya sahip olacaktır.

Bir takım eksiklikleri olmasına rağmen, başlangıçtan günümüze kadar ciddi bir ilerleme göstermiş olan Aile ve Dini Rehberlik Büroları dini danışmanlık hizmeti veren birimlerdir. Ülkemizde dini danışmanlık adı altında bir hizmet bulunmamakta, dini danışman adıyla da herhangi bir istihdam yapılmamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı böyle bir tanımlama yapmasa da, 2003 yılından itibaren açmaya başladığı Aile ve Dini Rehberlik Büroları, dini danışmanlık uygulamalarının kurumsal tarzdaki ilk örneğidir.

Kaynaklar

- Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Çalışma Yönergesi, Madde 5.
- Altaş, Nurullah, *Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), Ankara, 2000, c. 41, (ss. 321-334).
- , *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Gündüz Yayınları, Ankara 2012.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar, "Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dini Danışmanlık" *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, 3-4 Kasım 2007, DİB Yayınları, Ankara, 2008, c. 2.
- Cebeci, Suat, "Bir Din Öğretim Yaklaşımı Olarak Dini Danışmanlık ve Rehberlik", *Değerler Eğitim Dergisi*, İstanbul, 2010, c. 8, (ss. 53-69).
- Clebsch, William vd., *Pastoral care in Historical Perspective*, New Jersey, Prentice-Hall, 1964.
- Clinebell, Howard J., *Basic Types of Pastoral Counseling*, Abingdon Press, New York, 1966.

⁴³ Nitekim bu husus Kur'an-ı Kerim'de "Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi." şeklinde belirtilmiştir. Bkz. Nahl, 16/78.

⁴⁴ Maide, 5/2; Tirmizi, Birr, 19.

⁴⁵ Duha, 93/1-3.

- Doğan, Recai, vd., *Din Bilimleri 1*, Ankuzem, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2009.
- Dyson, John, *Students' Dictionary*, Best Publication, London, 2001.
- Genia, Vicky, "Seküler Psikoterapistler ve Dindar Danışanlar", (Çev. Üzeyir Ok), *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1999, c. 12, S. 1, (ss. 71-82).
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (TDV), Ankara, 1998.
- Işık, Harun, *Cezaevlerinde Din*, Laçın Yayınları, Kayseri, 2009.
- Kahvecioğlu, Feyza Karaca, "Din Hizmetlerinde Dini Danışmanlık ve Rehberlik", SDÜ İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2010.
- Koç, Ayten, "Sivas İl Müftülüğü Din Hizmetleri Faaliyetleri ve Aile İrşat Bürosu Rehberlik Çalışmaları", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, c. 2.
- Maslow, Abraham, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, Çev: H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ok, Üzeyir, "Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri Gündüz Yayınları*, Ankara 2012.
- Önkal, Ahmet, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, DİB Yayınları, 2008, Ankara, c. 2.
- Özdoğan, Öznur, "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji", *AÜİFD*, Ankara, 2006, S. 47, (ss. 127-141).
- Peker, Hüseyin, "Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, (Ed. N. Altaş, M. Köylü), Gündüz Yayınları, Ankara, 2012.
- , *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000.
- Şentürk, Habil, *İbadet Psikolojisi*, İz Yayıncılık (2. Baskı), İstanbul, 2008.
- www.pastoraat.nu/Curriculum.html. (06.09.2013).
- Kaya, Saynur, "Pastoral Danışma", ww.sanalpsikolog.com, (21.01.2013).